

گفت معشوقی به عاشق کای فتنی
تو به غربت دیده ای بس شهرها
پس کدامین شهر از آن ها خوشتر است
گفت شهری کاندر آن جا دلبر است

در میان شهرهای باستانی، شاید بم در کنار ارگ آن جایگاهی ویژه و یگانه داشته باشد. شهری که از یک سو حضوری افسانه ای دارد و از سوی دیگر حضوری واقعی و امروزی. تنها بازمانده نسبتاً سالم روزگار پیش از اسلام و یادگاری به جا مانده از تلاش هزاران معمار، نقاش، هنرمند، صنعت گر... و تجلی اراده صدها فرمانفرمای به نام و گمنام، که در دامن آن پناه گرفتند و با به پناهندگان ارگ تاختند. و آن چه اتفاق افتاد، قهر طبیعت بود، که با زلزله ای سهمگین، این یادگار کهن ایران زمین را در هم پیچید و مصیبتی را رقم زد، که نه تنها مردمان و ساکنان بم را به سوگ نشاند، بلکه فرهنگ و تمدن این مرز و بوم را در سوگ یکی از فرزندان راستینش سوگوار کرد.

می کوشم سر فصل هایی از خصوصیات برجسته و شاخص ارگ را روشن سازیم. اگر چه این سر فصل ها، آن چنان گسترده اند که در این مجال کوتاه، تنها پرداختن به نکات بارز آن امکان پذیر است، و بی گفت گو، شناخت تمامی گوشه ها و زوایای آن نیازمند پژوهش های تفصیلی موضوعی مرتبط، اعم از میدانی و کتابخانه ای است.

موقعیت جغرافیایی بم

بم شهری است در شرق استان کرمان امروزی، که حدود 1000 متر بالاتر از سطح دریا واقع است، و با شهرهای زاهدان، ایرانشهر، جیرفت و بردسیر همسایه است. بم دارای دو بخش قدیمی و جدید است، که هسته قدیمی شهر همان ارگ معروف است و بخش امروزی آن شهر جدید و مجموعه باغات و نخلستان ها را در بر میگیرد. شهر امروزی بم، از دوران قاجار، و با تخلیه تدریجی ارگ از ساکنان آن شکل گرفت، و به موازات آن کالبد ارگ رو به ویرانی نهاد. این روند تا زمان پهلوی اول تا بدان جا ادامه یافت که ارگ قدیمی، یکپارچه از ساکنانش تهی شد، و شاید تنها گروه های گریزان از جامعه، آن را مأمن خود یافتند.

اهمیت مکانی بم

بم بر سر راه هندوستان، و در چهار راه ارتباطی خراسان، فارس و بنادر هرمزگان قرار دارد. به روایت ساده تر، می توان گفت که بم محل برخورد دو جاده بزرگ بازرگانی مشرق زمین یعنی، جاده ابریشم و جاده ادویه بوده است. رونق بافندگی و حجم قابل توجه محصولات کشاورزی در بازرگانی جهان اسلام، جایگاه مهمی به این شهر بخشیده است. گزارش های مقدسی و ابن حوقل درباره بافندگی در بم، به ویژه تأکید بر صادرات آن، گواه محکمی در پیوند بازار بم با بازارهای دور و نزدیک است.

صاحبان ادیان و مذاهب در بم

شاید صرف فعالیت تجاری و موقعیت ترانزیتی زمینه ای برای حضور صاحبان افکار و ادیان مختلف را فراهم آورد، که از این حیث شهر بم ویژگی شاخصی داشته است. مذهب ساکنان شهر، پس از فتح بم و اسلام آوردن آنان، سنی با اکثریت شافعی بوده است. با ظهور خوارج در تاریخ اسلام و حرکت آن ها به جنوب شرقی ایران و کرانه های خلیج فارس، بم نیز از مراکز خوارج ایران به شمار می آمد.

حضور و آوازه خوارج بم در گزارش های برجای مانده قابل توجه است و همگی از مساجد و دارایی های آن ها در این شهر یاد می کنند. زرتشتیان نیز از جمله اقلیت های دینی بم بوده اند. نزدیکی بم به قهستان، که حوزه فعالیت اسماعیلیه بود، و قرار گرفتن آن بر سر راه هندوستان به عنوان آخرین مرکز باطنیان، زمینه نفوذ این فرقه در بم را به وجود آورده است. آقاخان محلاتی شورش خود علیه پادشاه ایران را در بم اعلام کرد. از سوی دیگر، بم به ویژه از سده های هشتم و نهم هجری به این سو، سرزمین و خاستگاه صوفیان و عرفای نامی بوده است. کسانی چون سید طاهر الدین بمی، صاحب "بم نامه"، میرزا نعیم و رونق علی شاه و همچنین وجود آثاری چون خانقاه بم و کتابی مانند "رساله مقدمات عرفای بم"، شهادی به این مدعاست.

آثار تاریخی بم

بی گفت و گو مهم ترین اثر تاریخی موجود در بم همان ارگ تاریخی است که از آن چنان اهمیتی برخوردار است، که سایر آثار دیگر را تحت الشعاع خود قرار داده است. با این حال، آثار مهم دیگری نیز خارج از حصار ارگ وجود دارند، که هر یک یاد آور برگی از تاریخ و فرهنگ شهر هستند. مهم ترین این آثار عبارتند از: "قلعه کوهک" که به "قلعه دختر" نیز معروف است، و ویرانه های آن در 1/5 کیلومتری ارگ تا قبل از زلزله پابرجا بود. تاکنون درباره